

Loon tussen Brabant en Luik. Teloorgang en toch behoud van eigen identiteit

J. Molemans

bron

Jos Molemans, *Loon tussen Brabant en Luik. Teloorgang en toch behoud van eigen identiteit*
(Mededelingen van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde, Nr. 68). Hasselt 1992

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/mole002loon01_01/colofon.htm

© 2006 dbnl / erven J. Molemans

1. Het graafschap Loon voor de annexatie bij Luik

Volgens J. Baerten is er geen enkel bewijs dat het graafschap Loon vóór 1031 bestond, wanneer er voor het eerst van een graaf van Loon sprake is. Baerten stelt dat het graafschap in het begin van de 11de eeuw ontstaan is als een samenvoeging van brokstukken van verscheidene Karolingische gouwen. Ik ga hierop niet in detail in. Het graafschap Hocht, samengesteld uit een stuk van Haspengouw en een deel van de gouw op de linker Maasoever, zou het kerngebied zijn waaruit het graafschap Loon in de 11de eeuw ontstaan is. Hocht werd bestuurd door leden van het geslacht der Reiniers tot zij, na 957, tengevolge van een opstand tegen keizer Otto I, uit hun gebieden werden verdreven. In Hocht werden zij opgevolgd door de Balderiks. Eén van hun afstammelingen, Giselbert, wordt in 1031 voor het eerst als graaf van Loon vermeld.

Tot in de 14e eeuw was Loon een feodaal graafschap waarin een graaf de rechten uitoefende die hij van de prins van Luik in leen hield.

Gedurende drie eeuwen hebben de graven van Loon getracht hun gebied uit te breiden, maar vooral intact te houden tegen twee machtige burens, het hertogdom Brabant en het prinsbisdom Luik. Door een berekende huwelijks- en erfenispolitiek en door alliantievormingen konden zij hun gebied wel uitbreiden, zowel binnen de grenzen van de huidige provincie Limburg (het graafschap Duras in het zuidwesten, Taxandrië in de Kempen en Kolmont-Bilzen in het oosten), als in verder afgelegen gebieden (het graafschap Rienecke in het oosten en het graafschap Chiny in het zuiden). Ook vaak vergeefs, waarbij wij denken aan de graafschappen Moha en Holland. Alle inspanningen ten spijt bleef het graafschap te klein en vooral te verbrokken: het is een onontwarbare puzzel van domeinen, heerlijkheden, vrijheden en enclaves van allerlei aard, waar de sterkte van het grafelijk gezag erg varieerde.

In tegenstelling met Vlaanderen en Brabant, waar de vorstelijke rechten duidelijker afgelijnd waren, wist Loon nooit een invloedrijke positie te verwerven. Lange tijd waren Loonse historici ook van mening dat de Loonse graven geen belangstelling hadden voor een bestuurlijke, economische of culturele bloei van hun graafschap. Hoewel in Loon nooit zulke grondige bestuursorganisatorische wijzigingen werden aangebracht als in het graafschap Vlaanderen, had graaf Arnold V (1297-1323) wel degelijk belangstelling voor de verbetering van de Loonse rechtsorganisatie, waarbij wij denken aan de hervorming van de Curia Comitum of grafelijke raad, de voorziene overbrenging van het hooggerechtshof van Vliermaal naar Hasselt en de oprichting van het Hoog Allodiaal Hof van Borgloon. Een blik op de Loonse instellingen omstreeks 1300 leidt tot een tweevoudige conclusie:

1) Enerzijds zijn deze instellingen onder Arnold V in volle expansie; zij worden een weinig gemoderniseerd of aan de tijd aangepast.

2) Archaïsche trekken zijn het gebrek aan specialisering van de grafelijke officieren, en het gebrek aan eenheid van de rechterlijke ressortgebieden. Dat Loon een archaïsche en gedecentraliseerde institutionele structuur bewaard heeft, is te verklaren vanuit zijn geschiedenis en zijn langzame groei vanuit een vanaf het begin versnipperde kern.

De politiek van Brabant en Luik tot 1366 bestond erin de Loonse graven zoveel mogelijk terug te dringen en hen tot afhankelijkheid te brengen, waarin Luik uiteindelijk zou slagen. Maar ook de hertog van Brabant trachtte op alle mogelijke wijzen een machtsuitbreiding van de Loonse graaf tegen te gaan en Loon in te palmen, wegens de interesse van Brabant in de drukke handelsweg Brugge-Keulen die door het Loonse graafschap liep.

Een treffend voorbeeld is de rol van de hertog van Brabant in de Hollandse successieoorlog (1203-1208) tussen Willem van Friesland en graaf Lodewijk II van Loon. Na het overlijden van Diederik VII, graaf van Holland, kwamen voor zijn opvolging zijn broer Willem van Friesland en zijn dochter Ada in aanmerking. Deze laatste was dadelijk na het overlijden van haar vader in het huwelijk getreden met Lodewijk II, graaf van Loon. Het verwerven van Ada's erfenis zou de levenstaak van de graaf van Loon worden, maar hij kon de operatie niet tot een goed einde brengen, daar hij verstrikt geraakte in de internationale politiek. Daarbij zocht hertog Jan I van Brabant (1190-1235) uitbreiding in oostelijke richting. Het ging daarbij in de allereerste plaats om Maastricht, één der belangrijkste punten op de handelsweg Brugge-Keulen. Hierbij ontmoette de Brabantse hertog enkele concurrenten nl. de graaf van Loon, de graaf van Gelre, de prins-bisschop van Luik en de aartsbisschop van Keulen. De strijd tussen Brabant, Gelre, Loon en Luik, waarbij ook de hertog van Limburg aan de Vesder betrokken raakte, hangt samen met de strijd om de Duitse koningstroon en die om het graafschap Holland. Na het overlijden van keizer Hendrik VI in maart 1198 was in het Heilig Roomse Rijk der Duitse Natie de strijd losgebroken tussen de Staufen of Gibelijnen en de Welfen. Lodewijk II van Loon koos aanvankelijk partij voor de Gibelijn Filips van Zwaben, hoewel zijn Luikse en Brabantse leenheren zelf Otto IV steunden. De voorbereidingen van de Welfische partij, vergaderd in Maastricht, deden de graaf van Loon in 1201 van partij veranderen. Hendrik I van Brabant werd in 1202 door Otto IV beleend met de rijksstad Maastricht en met de kerk van het kapittel van Sint-Servaas. In 1203 liep de Brabantse hertog over naar de Gibelijnen en wist hieruit opnieuw voordeel te halen: de bisschop van Metz, heer van Sint-Truiden en aanhanger van de Gibelijn Filips van Zwaben, onttrok aan de graaf van Loon inkomsten die hij in St.-Truiden bezat om ze aan Hendrik I van Brabant af te staan. Daardoor was de graaf van Loon genoodzaakt steun te zoeken bij zijn suzerain, de prins-bisschop van Luik: zijn allodia in Hasselt en Tessenderlo en zijn kastelen van Montenaken en Brustem stond hij af aan prins-bisschop Hugo van Pierrepont om ze van hem in leen te ontvangen; de

westelijke flank van Loon naar Brabant werd aldus onder de bescherming van Luik geplaatst. In 1204 leed de graaf van Loon een nederlaag in Holland. Hij stond als het ware voor een hopeloze situatie. Het jaar 1206 betekende evenwel een totale ommkeer in de Loons-Brabantse verhoudingen. De graaf van Loon trok nu resoluut de Brabantse kaart, omdat hij inzag dat hij zijn levensdoel nooit zou bereiken zonder de steun van de hertog van Brabant. In ruil voor verscheidene steunpunten op de weg Maastricht-Sint-Truiden belooft de hertog van Brabant het graafschap Holland aan de graaf van Loon, ondanks het gevaar hieraan verbonden voor Brabant aan de noord-westelijke grens. Dat Lodewijk II van Loon concessies deed om Holland in zijn bezit te krijgen, is te begrijpen, maar de Brabantse houding is niet zo duidelijk. Mogelijk voorzag de hertog een breuk in het traditionele bondgenootschap tussen Luik en Loon. De prins-bisschop van Luik had de graaf al geen hulp geboden bij diens Hollandse expansie in 1204.

De hertog van Brabant hield woord. Op zijn raad en deze van Rutger van Meerhem, met toestemming van Vlaamse edelen, trof Filips van Namen op 14 oktober een regeling voor de Hollandse kwestie, die voor Lodewijk II van Loon zeer gunstig was. De graaf van Loon zou het graafschap Holland bekomen, uitgezonderd het gebied dat de huwelijksgift van Ada, moeder van Willem van Friesland uitmaakte, en verder: de kasselrij van Leiden als leen van de graaf van Vlaanderen, en vier eilanden in Zeeland. In de oorkonde wordt Lodewijk II van Loon al graaf van Holland genoemd. Om de goedkeuring van de hertog van Brabant te verkrijgen, diende de Loonse graaf weer toegevingen te doen: de hertog van Brabant zou niet enkel leenheer van Loon worden, maar ook van alle Hollandse allodia. De graaf van Loon keert derhalve de prins-bischoep van Luik, zijn belangrijkste leenheer, de rug toe. De papieren regeling werd evenwel nooit werkelijkheid. Op 13 februari 1208 nam Willem van Friesland officieel de titel van graaf van Holland aan. Hendrik I van Brabant slaagde er ook niet in de band tussen de graaf van Loon en zijn Luikse leenheer te verbreken; wel hield hij er de in 1206 verworven steunpunten op de handelsweg Brugge-Keulen aan over. Ook in de slag van Woeringen (5 juni 1288), met als inzet het hertogdom Brabant, stond graaf Arnold V aan de zijde van hertog Jan I van Brabant. Op een totaal van 2000 ridders leverde de graaf van Loon ongeveer 100 zwaar- en 100 lichtbepapende krijgers. De Brabantse overwinning in Woeringen had fundamentele gevolgen: Jan I vestigde zijn gezag tussen Maas en Rijn, terwijl de aanspraken van de Keulse aartsbisschoppen op de hegemonie over Neder-Lotharingen voor altijd teniet gedaan waren.

2. De annexatie van Loon bij Luik

De Luikse prins-bisschoppen zagen maar al te klaar de Brabants expansiedrang naar

het oosten in. Zij streefden daarom naar een inlijving van Loon, wat een versterking van de Luikse positie ten opzichte van de Brabantse expansie zou betekenen.

Krachtens het oud Duits gewoonrecht was Loon een mannelijk leen. De dood van Lodewijk IV in 1336, die geen afstammelingen had, werd de aanleiding tot de Loonse successieoorlog in twee bedrijven.

2.1. De eerste Loonse successieoorlog (1336-1346)

Toen Lodewijk IV in 1336 kinderloos stierf zonder mannelijke opvolging in rechte lijn, eiste het Luikse domkapittel Loon, een Luiks leen, op voor de Luikse Kerk. Zij steunde hierbij op een beslissing van de Rijksdag van Frankfurt (13 augustus 1246) die inhield dat alle lenen van een Kerk naar deze terugkeren, als de vazal kinderloos overlijdt. Vóór zijn dood had Lodewijk IV evenwel zijn neef Diederik van Heinsberg, een zoon van zijn zuster en zwager van prins-bisschop, Adolf van der Marck, als zijn opvolger aangeduid. De steden steunden de eis van het Luikse kapittel, maar de adel beriep zich op een andere erfelijke gewoonte, volgens welke zusters en hun zonen wel leengoederen konden erven.

De prins-bisschop distantieerde zich op grond van politieke en familiale redenen van zijn domkapittel, dat evenwel 40000 gulden ter beschikking stelde om Loon te veroveren en steun vroeg aan de paus in Avignon. Op 12 april 1336 beleende de Duitse koning Diederik van Heinsberg met het graafschap Loon, terwijl de paus anderzijds de Luikse bisschop ertoe aanzette Loon op te eisen. De prins-bisschop beperkte zich eerder tot een symbolische bezetting van Kolmont, zodat hij op 13 augustus 1337 een tweede aanmaning kreeg. Toen Diederik van Heinsberg ervan op de hoogte gebracht werd het graafschap in handen van de Luikse Kerk te laten, totdat een scheidsrechterlijke uitspraak zou volgen, wendde hij zich tot de Luikse aartsvijand en sloot op 19 december 1337 met Jan III van Brabant een verdrag tot wederzijdse bijstand tegen eventuele vijanden, met name Luik. In een tweede akte van dezelfde dag krijgen Jan III en zijn erfgenamen het recht om het graafschap door te trekken en er te verblijven, al dan niet gewapend, telkens als hiertoe noodzaak was.. Diederik van Heinsberg keert derhalve niet enkel het Luikse domkapittel, maar ook zijn zwager, prins-bisschop Adolf van der Marck, de rug toe, die hem nochtans maar al te graag als graaf van Loon geïnstalleerd wilde zien. De twee intussen aangestelde scheidsrechters, de graaf van Henegouwen en de heer van Beaumont, spraken zich uit voor Diederik van Heinsberg als graaf van Loon, maar het Luikse domkapittel bleef halsstarrig. De Loonse pretendent zocht daarom nieuwe steun bij Brabant. De hertog van Brabant, Jan III, ontving in 1339 niet alleen het land van Wassenberg in pand, maar ook de voogdij van de stad Luik, zodat de hertog van Brabant nu rechten binnen de Luikse stadsmuren had verworven. Zelfs de stad Hoi, in een monetair conflict gewikkeld met de prins-bisschop, sloot op 8 mei 1343 een verbond met Brabant, waarbij de stad zich volledig achter de Loonse pretendent

Diederik van Heinsberg schaarde. De breuk tussen de landsheer en zijn zwager werd onvermijdelijk. De Luikse Staten stelden in een vergadering van 15 mei 1343 voor Diederik van Heinsberg toch als graaf van Loon te aanvaarden, maar het Luikse kapittel wilde niet dat scheidsrechters zich met de Luikse erfenis inlieten, omdat deze kwestie voor het kapittel onbespreekbaar was. De genoemde scheidsrechters stoorden zich hieraan niet en verklaarden op 13 augustus 1343 dat de aanspraken van Diederik van Heinsberg op het graafschap Loon gerechtvaardigd waren. Prins-bisschop Adolf van der Marck verzocht daarop de paus de kerkelijke ban over de ‘usurpator’ uit te spreken. Hij overleed evenwel kort daarna en werd opgevolgd door zijn neef Engelbert van der Marck. Paus Clemens VI vaardigde daarop de abt van Saint-Nicaise in Reims af om als nieuwe scheidsrechter op te treden, en deze slaagde er uiteindelijk in op 18 juni 1346 Diederik van Heinsberg als wettige graaf van Loon door het Luikse kapittel te doen erkennen. In Vreeren bij Tongeren legde Diederik de leened aan de prins-bisschop af, met o.m. de belofte geen bondgenootschappen aan te gaan in strijd met de Luikse Kerk. Na 10 jaar strijd had Diederik van Heinsberg het pleit gewonnen, door enerzijds Brabantse steun te zoeken als dit nodig was, maar tevens door gebruik te maken van de interne moeilijkheden in Luik, waar de ambachten zich roerden.

2.2. Tweede Loonse successieoorlog (1361-1366).

Toen Diederik van Heinsberg in het begin van 1361 zonder nakomelingen overleed, eiste Engelbert van der Marck het graafschap Loon voor de Luikse Kerk op. Op 5 april 1361 proclameerde het kapittel de inlijving van Loon bij Luik. De akte waarbij Loon zijn zelfstandigheid verloor, werd verleden voor de drie Staten, en werd mede ondertekend door afgevaardigden van Borgloon, Hasselt, Bilzen, Herk, Maaseik en Bree.

3. Loon na de annexatie bij Luik: inlijving of vereniging?

Het graafschap Loon maakt vanaf 1366 een integrerend deel uit van het prinsbisdom Luik, weliswaar met behoud van eigen instellingen, gewoonten, rechterlijke organisatie en privileges.

Tegen de overgang van Loon naar Luik stond men in Loon aanvankelijk niet zo afwijzend. Een aantal steden voerden het perroen, het Luikse symbool van de vrijheid, in hun wapenschild. Deze overgang naar Luik bleek immers niet zo slecht voor een graafschap zonder bondgenoten, gekneld tussen Brabant en Luik. Toch was de Loonse euforie vlug bekoeld. In 1408 keerde men in Hasselt terug naar het

gefaasde Loonse wapenschild, een voorbeeld dat in 1431 door Bilzen, Hert en Maaseik werd gevolgd.

3.1. Loon in de Luikse staten (wetgevende macht).

Loonse edelen en algevaardigden van de geprivilegieerde Loonse steden zetelden voortaan in de Luikse Staten, die vanaf dan uit een Luikse en een Loonse delegatie bestonden (Les Etats du Pays de Liège et du Comté de Looz).

A. Het KAPITTEL VAN SINT-LAMBERTUS telde 60 leden, 59 kannuniken van het kapittel en de prins-bisschop. Hun politieke rol is drievoudig:

- Ze verkiezen de prins-bisschop, leggen hem een eed op en later een ‘capitulation’;
- als de bisschopszetel vacant is, de tijd tussen het overlijden van een prins-bisschop en de inauguratie van zijn opvolger, regeren zij het land.
- het kapittel levert de belangrijkste medewerkers aan de prins-bisschop, komt tussenbeide bij de benoeming van andere en oefent de macht uit, als de prinsbisschop niet in het land is.

B. DE ADEL, de tweede Staat, waarin ook leden van de Loonse adel opgenomen waren, speelde de minst belangrijke rol. De leden dienden 16 adellijke kwartieren voor te leggen, waarvoor op het einde van de 18e eeuw slechts een 15-tal geslachten in aanmerking kwamen.

C. DE STEDEN, de derde Staat, bestond uit afgevaardigden van de geprivilegieerde steden (les bonnes villes): behalve Luik 10 Waalse en 12 Dietse (Beringen, Bilzen, Bree, Hamont, Hasselt, Herk, Borgloon, Maaseik, Peer, Sint-Truiden, Stokkem en Tongeren). Daar Sint-Truiden en Tongeren geen Loonse maar Luikse steden waren, preveleert de benaming Diets hier boven Loons. Hoewel de Dietse steden in de derde Staat de numerieke meerderheid vormden, was het in werkelijkheid de stad Luik die de plak zwaaide.

Wat de Dietse steden betreft, ontstond er van in het begin een toenadering tussen Sint-Truiden, Tongeren en Hasselt, die door de eeuwen heen de ruggespraak van de Dietse vertegenwoordiging in Luik vormden. De steden vaardigden voor de Luikse landdagen meestal de regerende burgemeesters af, soms ook vervangers. Toen onze gewesten in de 17de en 18de eeuw door vreemde troepen onveilig werden gemaakt en het reizen naar Luik moeilijk werd, verkeerden vele Dietse steden in de onmogelijkheid één van hun vertegenwoordigers naar de Luikse landdagen te zenden. Andere steden als Hasselt stelden een in Luik verblijvende advocaat aan om hen op de hoogte te brengen van hetgeen in de Staten gebeurde.

Hoewel de landsheer in principe de datum van de zittijd der Luikse landdagen bepaalde, hielden de Staten in buitengewone omstandigheden afzonderlijke vergaderingen om er over de verdeling van de oorlogslasten te beslissen, steeds met goedkeuring van de prins-bisschop. In het midden van de 18de eeuw evenwel hebben de Loonse steden getracht afzonderlijk op te treden, zonder medeweten van de prins-bisschop. In augustus 1762 sloten de Dietse steden een verbond, krachtens hetwelk zij de functie van bestendig afgevaardigde voor henzelf opeisten in plaats van die post aan een vreemdeling toe te vertrouwen. De prins-bisschop vernietigde die beslissing en verklaarde de vergadering onwettig, omdat in Hasselt in plaats van in Luik vergaderd was, omdat er geen voorzitter was en omdat de vergadering niet door de prins-bisschop bijeengeroepen was.

De drie Staten - geestelijkheid, adel en burgerij - niet het platteland -bespraken op de landdagen de voorstellen van de vorst, keurden ze goed of verwierpen ze, maar altijd moest er eensgezindheid zijn, Sens du Pays genoemd, voor het eerst vermeld in de Vrede van Fexhe uit 1316.

De prins-bisschoppelijke voorstellen gebeurden in het Frans, maar de Dietse afgevaardigden kregen een vertaling van de voorstellen van de prins-bisschop en van de andere twee staten, hen bezorgd door één van de Tongerse burgemeesters, om in afzonderlijke vergadering met kennis van zaken over deze voorstellen te beraadslagen. Deze vertaling werd in het begin van de 17de eeuw afgeschaft, wat tegen de democratische organisatie van onze steden indruiste. Deze maatregel had tevens tot gevolg, dat burgemeesters van verscheidene kleine steden niet meer naar de landdagen gingen, en dat enkel nog de vertegenwoordigers van Hasselt, Sint-Truiden en Tongeren bekwaam waren om mee te beslissen. Op wie geen Frans kende, werd in Luik smalend neergekeken.

Het staat vast dat het oordeel van de stad Luik van doorslaggevende aard was in de vergadering van de derde Staat. Veelal wachtten de kleine steden de beslissing van Luik af alvorens hun stem uit te brengen, wat een nadelige invloed op de bescherming en vrijwaring van de Loonse belangen had.

De meeste prinselijke voorstellen op de Luikse landdagen hadden betrekking op belastingen, waarvoor hij de goedkeuring van de drie Staten moest hebben. Als de recessen van de drie Staten eensluidend waren, dan diende de vorst deze als landswetten af te kondigen. Was er geen eensgezindheid, dan diende de vorst met geen enkele van de drie recessen der Staten rekening te houden, regel die in het volgende axioma werd uitgedrukt: 'Un état, deux états, point d'état; trois états, un état'. Altijd moest er een Sens du Pays tot uiting komen.

In dit kader hebben de Loonse steden, de belangrijkste vertegenwoordigers, een eigen taak vervuld. Zij hebben steeds in de bres gestaan om de belangen van Loon zo goed mogelijk te verdedigen en meer dan eens kwamen zij hierbij in botsing met andere machten. Men dient te erkennen dat zij deze taak niet altijd met de nodige

kracht en doorzettingsvermogen uitgeoefend hebben. Ter verontschuldiging dient men mede rekening te houden met de politieke constellatie van het prinsbisdom, waar de economische macht en de politieke invloed in de eerste plaats in de stad Luik geconcentreerd waren. De deelneming van onze Loonse vertegenwoordigers aan de regering is dan ook steeds van ondergeschikt belang geweest en het zal tot in de 18de eeuw duren vooraleer de patria zich met de Loonse aangelegenheden zal inlaten; tijdens de Luikse Revolutie (1789-1792) stelden de Loonse steden zich het combattiefst tegenover de prins-bisschop op.

3.2. De uitvoerende macht: de prins-bisschop, zijn raden en officieren

3.2.1. De raden

3.2.1.1. De Geheime Raad

Vanaf de 13de eeuw deed de prins-bisschop een beroep op persoonlijke medewerkers, zijn Geheime Raad, het eigenlijke ministerie van de vorst. Via deze raad, waarvan de leden door hem benoemd werden, oefende de prins-bisschop zijn wettelijke macht uit: zij stelt de ordonnanties op en verleent door executieve mandementen kracht van wet aan de resoluties van de drie Staten. De competentie van de Geheime Raad was nagenoeg volledig inzake politieke en administratieve aangelegenheden, en zij gold voor het hele land, ook Loon: de voogdij van de lokale gemeenschappen; reglementen aangaande de economische activiteit; land- en bosbouw; wegen en waterlopen; de handhaving van de openbare orde.

De begeving van ambten, kwijtschelding van misdrijven en andere rechten komen de landsheer in eigen peroon toe.

3.2.1.2. De Rekenkamer

Buiten zijn persoonlijk goed bezat de prins-bisschop een aanzienlijk prinselijk domein. Het omvatte zowel onroerende goederen (landerijen, bossen, kastelen en versterkingen) als rechten (heerlijke rechten, tienden). Van dit domein (mensis episcopalis) is de prins-bisschop enkel de vruchtgebruiker, de effectieve bezitter ervan was de Luikse Kerk, met name het Sint-Lambertuskapittel, zonder wiens toelating de landsheer er niets van kon vervreemden. Al was hij er niet de bezitter van, toch beschikte de prins-bisschop er vrij over: hij beheerde het, ontving er de inkomsten van die hij aanwendde voor de behoeften van zijn administratie, de vergoeding van persoonlijke medewerkers en eigen onderhoud. Buiten een centrale ontvanger waren er een veertigtal medewerkers die elk een domaniale circonscription beheerden.

Het archief van de Rekenkamer is voor Loon in twee opzichten van belang. Vooreerst krijgen wij een inzicht in de omvang en spreiding van het prinselijk domein. In de

tweede plaats kunnen wij -vooral voor de Loonse Kempen- ontginningen vanaf de 15de eeuw situeren.

3.2.1.3. De vorstelijke officieren

In het land was de vorst vertegenwoordigd door officieren met politieke, rechterlijk en politionele bevoegdheid.

De hoogdrossaards zijn verantwoordelijk voor uitgestrekte gebieden, bijv. Loon.

Het prinsbisdom Luik en het graafschap Loon waren ingedeeld in 21 ambten of drossaardschappen, waarvan er vijf in Loon lagen: Bilzen, Hasselt, Stokkem, Pelt-Grevenbroek en Horne-Montenaken.

Het tribunaal er XXII - dat 22 rechters telde - werd door de prins-bisschop, in overleg met de Staten opgericht. Het hof dat ook enkele rechters uit Loon telde, had als specifieke taak de bepalingen van de Vrede van Fexhe (1316) te doen naleven en ontrouwe officieren voor de vierschaar te brengen.

3.3. Rechterlijke organisatie

3.3.1. De eigenheid van het Loons recht

Na de inlijving bij Luik behield Loon zijn rechterlijke organisatie. De drie Staten waren ingegaan op de argumenten van de Loonse afgevaardigden, gebaseerd op twee keizerlijke akten, uitgevaardigd tijdens de Loonse successieoorlog, waaruit bleek dat het Loons gerecht niet van de Luikse Kerk en de prins-bisschop in leen gehouden werd.

Al droeg de prins-bisschop de titel van graaf van Loon, hij bestuurde het graafschap volgens zijn statuten en kostuimen. De prins-bisschoppen namen de plaats in van de vroegere leken-graven en moesten na hun troonsbestijging in Luik eveneens de eed afleggen op het hoogaltaar van de kapittelkerk van Sint-Odulfus in Borgloon, de hoofdstad van het graafschap, waarbij zij beloofden het graafschap volgens deze rechten, statuten en kostuimen te regeren en deze onveranderd te laten. De prins-bisschoppen moesten tevens de titel van graaf van Loon blijven dragen en hem gebruiken in alle akten met betrekking tot het graafschap.

Loon behield dan ook zijn gerechtshoven die, net als voor de annexatie bij Luik, recht bleven spreken in naam van de graaf.

Zij stonden dan ook los van de Luikse juridische hiërarchie en men kon dan ook nooit bij een Luikse instelling beroep aantekenen tegen vonnissen van Loonse rechtbanken; daarvoor beschikte het graafschap over eigen beroepsbanken - Vliermaal en Buiten-Bilzen - en zij alleen waren bevoegd om dergelijke zaken te behandelen.

Prins-bisschop Ernst van Beieren vaardigde in 1582 een besluit uit opdat men de Luikse kostuimen op papier zou stellen. Dit gebeurde echter pas een eeuw later, toen H. Govaerts zijn *Consuetudines Lossenses* op papier stelde. Hoewel dit werk een belangrijke bron voor de kennis van het Oude Loonse recht is, kreeg het nooit een legislatieve waarde.

3.3.2. Luiks recht binnen Loon

Er waren verscheidene Loonse enclaves die in burgerlijke en ciminele rechtspraak het Luikse recht volgden.

A. Vrijheden en steden

In de 12de en 13de eeuw schonken de graven van Loon aan een aantal lokaliteiten een vrijheid charter, waardoor zij intra muros het Luikse i.p.v. het Loonse kostuimenrecht mochten gebruiken, Borgloon, Hasselt, Kolmont, Bilzen, Brustem, Herk en Montenaken in de 12de eeuw; Beringen, Bree, Kuringen, Maaseik en Stokkem in de 13de eeuw. Een zekere datering is er enkel voor vrijheidscharters van Brustem (1175) en Kolmont (1170). Hamont en Peer hebben nooit het Luikse recht gevolgd en zij ontvingen hun vrijheid eerst onder de Luikse prins-bisschoppen. Alle lokaliteiten die een vrijheids charter ontvingen, groeiden daarom niet tot een stad uit: Brustem, Kolmont en Montenaken bleven landelijke vrijheden.

In burgerlijke gedingen liepen de bevoegdheden van de schepenbanken der steden en vrijheden met Luiks recht parallel met de plattelandsschepenbanken, maar dit was niet het geval voor strafzaken: de banken met Luiks recht bezaten tevens strafrechterlijke bevoegdheid en konden de doodstraf uitspreken.

Het beroepshof voor de lagere schepenbanken met Luiks recht was de schepenbank van de stad Luik.

B. Heerlijkheden

Buiten de genoemde steden en vrijheden volgden ook een aantal heerlijkheden het Luiks recht, bijv.:

ALKEN, Luikse heerlijkheid in het bezit van de prins-bisschoppen.

GORSLIEUW, een deel van de gemeente Gors-Opleeuw, volgde het Luiks recht, het andere deel, Opleeuw, het Loons.

SINT-LAMBRECHTS-HERK telde drie Luikse heerlijkheden en drie schepenbanken: Schoonwinkel, Ten Hove en Wisooie.

VUCHT, Luikse heerlijkheid in het bezit van het St.-Lambertuskapittel van Luik.

Deze schepenbanken en die van andere heerlijkheden waren alle onderworpen aan het beroepshof van Luik.

3.3.3. De Loonse schepenbanken

In de organisatie van het Loonse recht moet men een duidelijk onderscheid maken tussen twee rechtsketens: er waren enerzijds specifieke rechtbanken voor de allodiale, censale en feodale rechtspraak, anderzijds was er de burgerlijke en criminele rechtspraak.

In principe onderscheidt men de lagere, middele en hogere rechtspraak. De cijns- of laathoven bezaten enkel de lagere rechtspraak (registraties en geschillen met betrekking tot goederen). De meeste lokale schepenbanken oefenden de middele rechtspraak uit (burgerlijke en correctionele dingen), maar voor criminele delicten dienden zij zich tot een rechtscollege met hogere jurisdictie te wenden, zoals bijv. het hof van Vliermaal, of dit van Buiten-Bilzen. Op crimineel vlak mochten zij geen beslissingen treffen zonder voorafgaande lering van één der hoofrechtbanken, die het vonnis uitspraken dat onveranderd door de lokale schepenbanken diende overgenomen te worden.

Buiten de eigenlijke of contentieuze rechtspraak oefende de schepenbank ook een willige of gracieuze rechtspraak uit, zo genoemd omdat de partijen vrijwillig voor de schepenbank verschenen. Eigenlijk was het geen rechtspraak, omdat er geen vonnis werd geveld. De schepenen zorgden alleen voor de registratie van allelei documenten die hen werden voorgelegd, zaken die nu meestal voor de notarissen worden gebracht. Vandaar het onderscheid tussen rolregisters (eigenlijke rechtspraak) en gichtregisters (registratie van documenten van allerlei aard).

3.3.4. De hoofdrechtbanken

In de 14de eeuw waren er vijf territoriale gerechtshoven, schepenbanken die een hogere rechtsmacht uitoefenden: Vliermaal, Verte bij Montenaken, Eik bij Bilzen, Valderen of Vonderen bij Rotem en Gratem bij Borgloon. Zij worden vermeld in twee 14de-eeuwse oorkonden.

Zij bezaten een dubbele bevoegdheid: als lokale schepenbank spraken zij recht in volontaire zaken binnen de lokaliteit waar zij gevestigd waren. Als territoriale schepenbank oordeelden zij over criminele zaken in een territorium dat verder reikte dan hun lokale vestigingsplaats. Voor Verte, Valderen en Eik kwam dit territorium enigszins overeen met het ambt of drossaardsschap waarin zij lagen, nl. Montenaken, Stokkem en Bilzen. Dit was niet het geval voor Gratem en Vliermaal, die beide - dicht bij elkaar - in het ambt Hasselt lagen, terwijl in het ambt Pelt, in het noorden van het graafschap, geen territoriale schepenbank bleek te liggen.

Over de oorsprong van deze territoriale gerechtshoven bestaat er nog weinig

klaarheid; Baerten wijst een Karolingische oorsprong van de hand en plaatst hun ontstaan ten vroegste in de 11de-12de eeuw. Deze vijf banken kenden in de daaropvolgende periode een eigen ontwikkeling:

- Verte verviel tot een lokale schepenbank waarvan de bevoegdheid tot de registratie van gichten beperkt bleef.
- Gratem werd de buitenbank van Borgloon en behield een bevoegdheid in eerste instantie over zes dorpen: Gotem, Heks, Hendrieken, Kerniel, Kuttekoven en Rullikhoven.
- Valderen bleef waarschijnlijk een deel van haar bevoegdheid behouden. In de tweede helft van de 18de eeuw erkennen noch Dilsen noch Rotem Vliermaal of de buitenbank van Bilzen als hooggerechtshof: Rotem ressorteerde onder het Vroenhof van Maastricht, terwijl de schepenbank van Dilsen in burgerlijke zaken over de hoofden van beide Loonse hooggerechtshoven rechtstreeks naar de leenzaal van Kuringen ging: in criminele zaken oordeelden de schepenen van Rotem en Dilsen zonder lering of recharge.
- Eik - later de buitenbank van Bilzen - en Vliermaal evolueerden tot hooggerechtshoven voor nagenoeg het hele graafschap.

Behalve Dilsen ontsnapte ook de leenzaal van Munsterbilzen, die eveneens volgens het Loonse recht oordeelde, aan de bevoegdheid van Vliermaal en Buitenbilzen. Deze leenzaal sprak tevens vonnissen zonder recharge uit voor de onderhorige gebieden Haccourt, Hallembaie, Kleine-Spouwen en Wellen.

3.3.4.1. Bevoegdheden van de oppergerechtshoven van Vliermaal en Buiten-Bilzen.

Als lokale schepenbanken oefenden de schepenen van Vliermaal en Buitenbilzen de gracieuze en contentieuze rechtspraak uit, op territoriaal vlak waren zij voor de lokale schepenbanken die tot hun ressort behoorden zowel hoofd- als appelbanken. Als **appelbanken** behandelden ze in beroep vonnissen van lagere schepenbanken die tot hun ressort behoorden, als **hoofdbanken** lag hun specifieke taak in het uitvaardigen van:

- a) Recordia: het record of recordium kwam neer op een schriftelijke vastlegging van een betwist punt uit het gewoonterecht. Deze activiteit was van het grootste belang in een gebied waar men nooit tot de codificatie van zijn rechtsbronnen overgegaan was.
- b) Leringen: Het grootste gedeelte van de juridische activiteit bestond in het afleveren van leringen of recharges. Alvorens vonnis te wijzen maakte een lager gerechtshof het dossier aan een oppergerechtshof over, dat na onderzoek de bundel terugzond, vergezeld van het vonnis dat ongewijzigd moest overgenomen worden. De lering was niet verplicht in burgerlijke zaken, wel bij criminele gedingen.

3.3.4.2. Het ressort van de hoven van Vliermaal en Buitenbilzen

Het ressort van het hof van Vliermaal was veel groter dan dat van de buitenbank van Bilzen. Het hof, voor het eerst vermeld in 1297, zetelde aanvankelijk in de kleine gemeente Vliermaal en van 1471 tot 1477 in Borgloon, maar in de 16de eeuw verhuisde het naar Hasselt, uitgegroeid tot de belangrijkste stad van het graafschap.

Het ambtsgebied van de Buitenbank van Bilzen bestond uit drie delen: in het westen Herk-de-Stad, meer naar het centrum van het graafschap Guigoven en Overrepen, en in het oosten: Bilzen, As, Genk, Zutendaal, Beverst, Martenslinde, Eigenbilzen, Hoelbeek, Waltwilder, Gellik, Veldwezelt, Rosmeer, Herderen, Riemst, Val, Zichen en Zussen.

3.3.5. Hoger beroep

Tegen de sententies van de hooggerechtshoven in criminele zaken was geen beroep mogelijk; zij wezen vonnis als soevereine rechters.

In burgerlijke zaken erkenden de Loonse kostuimen de Leenzaal van Kuringen als hoogste gerechtshof. Tegen de uitspraken van de Leenzaal in burgerlijke gedingen was nog verder beroep mogelijk bij het Rijkskamergerecht en de Rijkshofraad. Wegens de scheiding tussen de gerechtelijke organisatie van het graafschap Loon en van het prinsbisdom Luik kon men vanuit de Leenzaal niet in beroep gaan in Luik: Loon ressorteerde rechtstreeks onder de hoogste appelcolleges van het Heilig Roomse Rijk. Het Rijkskamergerecht zetelde eerst in Spiers, later in Wetzlar, de Rijkshofraad in Wenen.